

BİNGÖL'DE MEDRESELER VE MÜDERRİSLER

Abdulmuttalip ARPA*

Özet

Hicri V. asırdan itibaren ilim müesseseleri olarak ortaya çıkan medreseler Selçuklu Sultanı Melikşah'ın veziri Nizamülmülk et-Tusi döneminde düzenli ve sistemli ilim öğrenen bir yapıya kavuşmuşlardır. Bu dönemden sonra medreseler Belh, Nisabür, Herât, İsfahân, Basra, Musul ve Mezopotamya gibi İslam dünyasının farklı bölgelerine yayıldılar. Osmanlı'da kurumsal düzeyde en üst seviyede eğitim-öğretim alanında hizmet veren medreseler 1924'te Tevhid-i Tedrisât Kanunu'yla resmen kapatılmışlardır. Bu süreçte birlikte Türkiye'nin batısında kapanan medreselere karşın Doğu'da gayr-ı resmi bir şekilde günümüze kadar sınırlı ve dar çerçevede de olsa bu eğitim-öğretim faaliyetini sürdürmeye çalışan medreseler olmuştur.

Halkın ve medrese hocalarının özverili ve fedakar çalışmaları sayesinde 21. Asra kadar aktif bir şekilde varlığını devam ettiren medreselerin bulunduğu yerlerden biri de Bingöl ilidir. İşte bu çalışmada öncelikle İslam eğitim-öğretim tarihinde önemli bir misyon yüklenen medreselerin kısaca tarihi ve eğitim programı üzerinde durulacak; ardından Türkiye'nin doğusunda bulunan Bingöl ili ve çevresinde tarihsel süreçte önemli derecede yer almış medreselerin ve bu kurumlarda yer almış müderrislerin tespiti yapıp, onların toplumun dinî ve sosyal hayatı üzerindeki etkisi verilmeye çalışılacaktır. Kaynak, belge ve doküman noktasındaki sıkıntı ve eksikliklerden dolayı araştırmada birçok zorlukla karşılaşmış, dolayısıyla bilgiler daha çok sözlü verilere dayanılarak aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Medrese, Eğitim, Bingöl, Müderris, Seyda.

MADRASAHS AND TEACHERS IN THE CITY OF BINGOL

Abstract

The madrasahs, that appeared as scientific institutions ever since the 5th century according to the muslim calendar, reached a regular and systematic scientific structure under the rule of the Seljuq sultan Malih Shah's vizier Nizam al-Mulk Tusi. After this period, madrasahs spread in different regions of the muslim World, such as Balkh, Nishabur, Herât, Ispahan, Basrah, Mosul and Mesopotamia. Madrasahs, that served as the highest educational institutions under the Ottoman Empire, got officially abolished in 1924 with the Law for Unification of Education. In this process, despite the closure of the madrasahs in the west, some madrasahs continued their educational activities unofficially in the east, though in a limited framework.

The city of Bingol is one of those cities where the traditional schools *madrasahs* continued to work until the twentieth first century thanks to efforts exerted by both the Bengolian people and teachers. In this study, firstly, lights will be shed on the history and programs of such schools that took the responsibility of spreading knowlege in islamic history.second, Names of main schools and leading teachers of the city of Bingol and its suburbs (to the east of Turkey) will be mentioned. Then, emphasis will be given to the role played by such schools and teachers in affecting the social and religious life. Due to rareness of refrences, this study has depended on more on interviews.

Key words: Madrasah, education, Bingol, teacher, Seyda.

* Yard. Doç. Dr. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca eğitim kurumlarının temel varlık sebebi, müntesibi oldukları milletlerin ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek derecede eğitim-öğretim hizmeti üretip sunmak olmuştur. Eğitim-öğretim faaliyeti devletlerin vazgeçemeyeceği bir gereklilik olup, tarihi süreçte oranları farklı olsa da her devletin müntesiplerini bir şekilde belli bir düzeyde yetiştirmeye çalıştığı bilinen bir husustur.

Sözlükte “ders okunan yer, içinde dinî ilimlerin okunduğu okul, ders okuyan talebelerin içinde yatıp kalktıkları yer” anlamına gelen medreseler de İslam tarihinde eğitim-öğretim faaliyetlerine tahsis edilen ve bu amaçla gerekli unsurların sağlandığı belirli mekânlara verilen özel bir anlam ifade etmektedir. Medreseler, ülkenin ihtiyaç duyduğu kültürü üretip aktaran ve nitelikli insanlar yetiştiren eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Bir İslam **eğitim** kurumu olarak medreseler, esas itibarıyla içerisinde öğrencilerin öğrenimlerinin yanı sıra yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı, vakıflar tarafından finanse edilen bir yatılı okul şeklinde organize edilmiştir.

İslam'ın ilk dönemlerinde camiler üzerinden sürdürülen eğitim-öğretim, ders programlarının genişlemesi, artan ilimlerin sistematize hale getirilmesi ihtiyacı ve camilerin bu yoğun ders atmosferini taşıyamaması gibi sebepler, bu misyonu icra edecek alternatif yapıların oluşturulması ihtiyacını doğurmuştur. İslamî eğitim geleneğinde cami ile başlayıp medrese ile kurumsal hale gelen akademik yapılanma sürecinin medrese öncesi son halkası ise, saray desteğinde gelişme gösteren Dâru'l-Hikme ve Dâru'l-İlm adıyla şöhret bulmuş bir anlamda tercüme ve araştırma enstitüleridir. Abbasi Halifesi Me'mûn (813-833) zamanında Zerdüşî okullarından alınan ilhamla Bağdat'ta adı medrese olmasa da bir medrese görünümünde “Beytü'l-Hikme” adında bir Araştırma Akademisi kurulmuştur. İslâmî ilimler alanında eğitim-öğretimde bulunan ilk müstakil medrese ise, IV. asırda fıkıh ve hadis âlimi Ebu Bekr Ahmed b. İshak es-Sibgî (v.342/954) tarafından Nişâbur'da kurulan Dâru's-Sünne'dir.

İslam ülkelerindeki ilmi hayatın gelişmesinde XI. asrın müstesnâ bir yeri vardır.¹ Zira bu dönemde, Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün inşa ettirdiği medreseler manzumesinin en önemlisi ve belki de ilki, Bağdat'ta açıldı. Devlet tarafından maddi-manevi yardım gören ve saray tarafından himaye edilen Nizamiye Medreselerinin, gerek teşkilat ve gerekse öğretim bakımından o çağın diğer eğitim kurumlarından çok üstün olduğu bir gerçektir. Nizamiye medreselerinin ders programında İslami İlimlerin yanı sıra diğer ilimlere de

1 Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Konya 1994, s. 48-49; Yüksel, Ahmet Turan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Konya 2002, s. 52.

yer verilirdi. Tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi ilimler de burada tahsil ediliyordu. Bu asırdan itibaren medreseler, halkın dinî ve kültürel anlayışının inşâsında faal bir rol oynamaya başladı.²

Selçuklular döneminde yapı ve muhteva itibariyle üst seviyelere ulaşan bu eğitim kurumları daha da gelişerek Osmanlılar döneminde fiziki şartları, mimarî özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyet noktasında temel eğitim kurumları arasında yer almıştır. Bu dönemde medrese, sıbyân mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden, sadece müslüman çocukların devam ettiği bir eğitim kurumu halini almıştır. Bu dönemde faaliyete geçen İzmit Orhaniye Medresesi (1331), Osmanlı medrese geleneğinin ilk aşaması olarak kabul edilir. Osmanlı medrese tarihinde Sahn-ı Semân olarak bilinen, sekiz tane büyük medrese vardı. Sahn-ı Semân'dan yaklaşık bir asır sonra inşâ edilen Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı devletinde eğitim-öğretimin gelişip yaygınlaşmasında bir hayli aşama kaydetmiştir. Fatih ve Süleymaniye Külliyesi bünyesinde dönemin düşünce ve eğitim geleneği ile örtüşen bir nevi Osmanlı medrese sistemini örnekleyici her düzey eğitim kurumuna yer verilmiştir. Evvela Sahn-ı Semân, akabinde Süleymaniye ve Fatih Medreseleri ile Osmanlı medrese sistemi, programı ve dereceleri, dersleri, gelir kaynakları, yönetim ve işleyişi bakımından önemli gelişmeler kaydetmiştir.”

Medreselerin kuruluş felsefesinin temelinde fıkıh ilmini öğretme ve nihâi hedef olarak da “*fakih*” denilen bir şahsiyet inşâsı oluşturmaktır.³ Dolayısıyla ilk medreselerde sarf-nahiv eksensli dilsel dersler ve fıkıh dersleri dışında başka dersler programda yer almıyordu. Daha sonraki dönemlerde olgunlaşma ve kurumsallaşmayla birlikte hadis, tefsir, tarih, edebiyat, kelam, mantık dersleri ve yine birtakım akli ilimlerden dersler programa dahil olmaya başladı.

Medrese geleneği varolduğu günden itibaren yukarıda temas edilen anlayış ve amacı doğrultusunda sürekli bir gelişme süreci içinde olmuştur. Bu gelişme sürecinin somut göstergesi; program ve program dışı yaşantıyı ortak amaç ve ilkelerde bütünleştirerek müderris ve öğrenci kitlesi arasında bire bir etkileşim fırsatları sağlayacak olan yatılı eğitim modelidir.

Medreseler, genellikle yatay zeminde kurulan bir derslane ve etrafında yeteri kadar talebe odalarından meydana gelirdi. İnşa ettirenin isteği ve imkânları doğrultusunda ek olarak imâret, kütüphane, hamam vs. ilave edilirdi. Her medresenin bir vakfiyesi bulunur ve bu, kurum tarafından yazdırılırdı.

2 Bozkurt, “Medrese” s. 324-325; İbn Cübeyr, Muhammed b. Ahmed, *Rihle*, Dâru Sadr, Beyrut ty. s. 105; Kuran, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, c. 1, s. 5; Acar, Abdurrahman, *agm*.

3 Bozkurt, “Medrese” s. 326; İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 2. Baskı, İstanbul 1999, c. 1, s. 232; Peterson, *agm*, s. 62.

Vakfiyede, medresenin çalışma şekli ile vazifelilerin günlükleri ve medresenin masraflarını karşılamak için yapılar, vakıflar gösterilirdi. ⁴

Medreseler, eğitim ve ğretimi, bir sınıf ve zümre imtiyazı olmaktan ı-karmak ve toplumda sosyal adaleti, fertler arasında fırsat ve imkn eşitliğini sağlamak için, parasız yaparlardı.

Medreseler, zel mimari tarzı olan, açık, bir avlu etrafında ve kare şeklinde dizilen kk kubbeli odalardan oluşan zarif ve ağır başlı eserlerdi. Bu binalardan birkaçı bir cami etrafında sıralanınca bunlara kütüphane gibi yardımcı tesisler de ekleniyordu. Bu da mahallede bir lise, bir yüksekokul ve hatta bir niversite kampüsüne benzer bir ortamın meydana gelmesini sağlıyordu. Ayrıca suhte (ğrenci), danişmend (asistan) ve müderrisler, bu mahallede renk ve karakter veren başlıca simalar oluyordular.

Medreselerde eğitim gören talebeler bazı dönemlerde birtakım usullerle halka açılıyordu. Bu tür açılımlar bir anlamda staj mahiyetinde bir görünüm arz ediyordu. Cerr usulüyle öğrenciler,  aylar olan Recep, şaban ve Ramazanda köylere dağılır, halka namaz kıldırıp, vaaz verirlerdi. Bu hizmetlere mukabil halk tarafından talebelerin ihtiyaçları giderilirdi. Bu şekilde talebeler halkla kaynaşırlar, bir anlamda talim yapıp fikir alış-verişinde bulunurlardı. ⁵

Buraya kadar verilen bilgiler genel olarak İslam ilim ve düşünce tarihinde medreselerin işleyiş, yapı, amaç ve toplumla olan ilişkilerine dair bilgilerdir. Bu çalışmanın alanı olan Bingöl ve çevresi de uzun süre bünyesinde birçok medrese barındırarak toplumun dini ve sosyal alandaki ihtiyaını karşılayacak nice din adamları ve önderler yetiştirmiştir.

Asırlarca toplum ve devlet nezdindeki misyon ve etkinliğini sürdüren medreseler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılmasıyla bir kapanma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu kapatma ve dayatmalar, medreseler üzerinde her ne kadar bir durgunluk ve etkilensizlik meydana getirmişse de sosyolojik bir olgu olarak varlıklarını bir şekilde sürdürmüşlerdir. İnceleme alanımız olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin merkezden uzak olması, yöre halkının ve medrese gönüllülerinin yoğun çabaları bu kurumun canlı kalmasını sağlamıştır. Cumhuriyet Dönemi boyunca varlığını koruyan ve 1990'lı yıllara kadar faaliyetlerini bir şekilde devam ettiren medreseler, söz konusu dönemde birçok siyasi ve ideolojik baskı ve dayatmalarla karşı karşıya kalmış, bunun sonucunda bölgedeki medreselerin büyük çoğunluğu kapanmak zorunda kalmıştır. 2002'den beri iktidarda olan mevcut hkmetin hak-hukuk noktasındaki demokratik

4 İşpirli, "Medrese" *DİA*, c. 28, s. 330

5 İşpirli, "Medrese" *DİA*, c. 28, s. 331

açılımları, bölgedeki medreselerde bir kıpırdama ve toparlanmaya sebebiyet vermiş, hatta zaman zaman hükümet nezdinde de sözkonusu medreselere eğitim sistemi içerisinde bir hüviyet kazandırma hissi ve teşebbüsleri de belirlemiştir. Hükümet nezdindeki bu ılımlı yaklaşım neticesinde doğudaki bazı üniversiteler tarafından medrese-ilahiyat buluşması çerçevesinde uluslar arası birtakım sempozyumlar düzenlenmiştir.

1. Medreselerde Eğitim Programı

Yüzyıllarca topluma saygın şahsiyet ve önderler kazandıran medreselerin eğitim ortamları ve programlarının incelenmesi bilimsel alana katkı sunacağı şüphesizdir. Bu kapsamda yaptığımız incelemede medrese eğitim programının Müretteb Cami Dersleri (sıra kitapları) diye adlandırılan ve ağırlığını âlet ilimlerinin oluşturduğu 12 ilme ait seçilmiş kitaplardan oluştuğunu gözlemledik. Söz konusu medrese eğitim programında ferâiz, fıkıh, hadis ve tefsir gibi temel islamî ilimler de temel ders olarak değil, zâid dersler (yan ders) olarak genelde yaz mevsimlerinde okutulmaktadır. Bu ilimlerin sıralı dersler olarak okutulmamasının temel nedeni de yukarıda sıralı dersler denilen sarf, nahiv ilimlerini mükemmel bir şekilde öğrenen tâlip, daha sonra kendi başına bu ilimleri okuyup mütalaa edebilecek seviyeye gelebileceği düşüncesidir.

Yukarıda medreselerin Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile resmen kapatılmasından sonra bu kurumların halkın ve bazı âlimlerin fedakar desteğiyle geleneksel tarzda bir şekilde eğitim vermeye devam ettiğini belirtmiştik. Bu dönemde medreseler şehir merkezlerinden denetimi ve kontrolü daha az olan kırsal kesimlere kaymış, bu şekilde toplumsal hayatın etkin formundan uzak kalan bu yeni durum karşısında da medreselerin müfredatlarında bir daralma meydana gelmiştir.

Bu bağlamda günümüz medrese müfredatı daha önceki müfredatlarla kıyaslandığında, oldukça dar alana çekildiği, mantık ve edebiyat dersleri hariçinde diğer bütün derslerin şer'i ve âlet ilimlerinden oluştuğu görülmektedir. Yani geriye doğru gidildikçe, medreselerin müfredatının hem öğrenilen ilimler açısından hem de okunan eserler açısından daha zengin olduğu görülmektedir. Medrese çevresinin muhafazakar tutumu, modern okulların sayısının hızla artması ve okullarda fen ve sosyal ilimlerine yer verilmesi medreselerin din derslerine ağırlık vermesine sebebiyet vermiştir.

Günümüz medrese eğitim programında yer alan dersler, esas itibarıyla âlet ilimleri (ulûm-u âliye) kabul edilen belâgat, mantık, kelâm, sarf-nahiv, dil ve edebiyat dersleri ile ulûm-u 'âliye (yüksek ilimler) denilen fıkıh, tefsir ve hadis derslerinden oluşmaktadır. Okutulan derslerde belirli kitaplar takip edilir, hemen hemen kitapların tamamı Arapça'dır. Medrese ders kitapları

İslam dünyasında meşhur olan, üzerlerine pek çok şerh ve haşiyenin yazıldığı kitaplardır. Ancak medresede eğitim dili Kürtçe olup, metod olarak da genelde takrîr metodu uygulanır. Dersler hoca talebeler arasında karşılıklı tartışmalar ve soru-cevaplar şeklinde yürütülür.

Medrese eğitimi, Müretteb Cami Dersleri (sıra kitapları) diye adlandırılan on iki ilme ait seçilmiş kitaplardan oluşmaktadır. Medreselerde uygulanan programlar arasında bazı farklılıklar olsa da genel olarak eğitim şu tertiple icra edilir: Kur'ân okumasını daha önce öğrenmiş ve bu şekilde eğitime alınan yeni fakih, eğer önceden Kürtçe mevlid, Nehcu'l-Enâm ve Nübihâr adlı eserleri okumuşsa, Şafii fikhına dair Gâyetu'l-İhtisar ve onun şerhi olan İbn Kasım el-Ğâzî gibi ibtidaî dersleri aldıktan sonra sarf ilmine başlar ve sırasıyla Emsile, Binâ ve İzzî kitaplarını okuyup ezberler. Bunları okuduktan sonra fakih, nahiv ilminin derslerine geçer ve bu ilimden de önce Avâmil-i Curcânî'den başlayıp sırayla, Zurûf, Terkîb, Sadullahî's-Sağîr, Şerhu'l-Muğnî adındaki kitapları okur. Daha sonra sıra yine sarf ilmine döner ve Taftazânî'nin İzzî metnine yazdığı Saduddin (Sa'dîni) adındaki şerhi okur. Genelde bu sarf kitabı bittikten sonra ez-Zemahşerî'nin "el-Unmûzec" adlı eserinin şerhi olan Sa'dullah el-Berdaî adıyla meşhur olmuş kitap okunmaktadır. Daha sonra Nahiv ilmiyle ilgili Cemâluddin İbn Hişam (ö.761/ 1359)'ın "el-İ'râb an Kavâidu'l-İ'râb" adındaki metin kitabının şerhi olan Hallul-Meâkud'ı okunup metni hıfz edilir. Bunun ardından "el-İzhâr"ın şerhi olan "Netâicu'l-Efkâr" adlı eser ders olarak okutulur. Bu eserin ardından İbn-i Malik'in "Elfiyye" ve İbn Hâcib'in "el-Kâfiye" metinlerinin şerhleri olan el-Behcetü'l-Merdiyye ve el-Fevâidud-Diyâiyye kitapları gelir. Talebeler bu metinlerden Elfiyye ve Kafiye'den de birini mutlaka ezberlerler. Medrese usulüne göre Müretteb Cami Derslerinden Molla Câmî'yi okumaya başlayanlara "Tâlib" denilir. Daha sonra bu talipler mantık ilminin başlangıç derslerini, Ömer el-Ebherî'nin İsağücü metnine yazılmış Muğni't-Tullâb veya Husâm-i Kâtî (Semkâtî) adındaki şerh ile medrese eğitimine devam ederler. Bu kitaplardan sonra okuma sırası İlm-i Beyân ve İlm-i Vad'la ilgili Risâle-i Vad' ve İstiâre-i Usam adlarındaki kısa metinler okunup ezberlenir. Daha sonra Talipler, Mantık ilmiyle ilgili İsağücü metnine Molla Fenarî tarafından yazılmış Fenarî şerhi ile haşiyesi Kavî-i Ahmed'i birlikte okurlar. Bunu takiben sıra yine nahiv ilmine gelir ve sırada Molla Camî'nin haşiyesi olan Abdulgafûr el-Lârî ile onun haşiyesi olan Abdulhakim (Seylekutî) adlı kitaplar okunur. Astronomi ilmine ait el-Mulahhas fi'l-Hey'e (Çağmîni) adındaki kitabı okuyanlar haşiyesi olan Ali Kuşçu'dan da istifade ederlerdi. Münâzara ilminden ise bazıları Abdulvehhab ale'l-Velediyye kitabını okuturken, bazıları da Molla Halil es-Siirdî'nin Halebiyye adındaki vezinli metin kitabını ezberletirler. Daha sonra Yine Mantık ilminden Şerhu's-Şemsiyye adındaki kitap okunur. Belağat ilmiyle ilgili de Taftazânî tarafından el-Kazvîni'nin Telhîsu'l-Miftah'ına yazılan Muhtasarü'l-Meânî adındaki meşhur şerhi okunur.

Daha sonra kelâm ilmine geçilir, Taftazzânî tarafından Nesefî'nin akaidine yazdığı “Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefî” adındaki kitap okunur ve yine Taftazanî'nin “Şerhu'l-Makâsıd'ı ile Seyyid Şerif el-Curcânî'nin “Şerhu'l-Mevâkıf'ından da istifade edilir.

Kelâm ilminden sonra Usulü Fıkh ilmine geçilir ve bu ilimden de Tâcuddin es- Subkî'nin yazdığı “Cem'ul-Cevâmi' fi Usûli'l-Fıkh” adındaki metnine Celâ-luddin el-Mahalli (ö. 863/1458)'nin “el-Bedru't-Tâli fi Halli Cem'il-Cevâmi” şerhi okunur.

Medreselerde Ferâiz, fıkıh, hadis, tefsir zâid dersler (yan ders) olarak genelde yaz mevsimlerinde okutulurdu. Ferâiz ilminden “Rahbiyye” adındaki metin kitap okunurdu. Fıkh ilminden ise “Fethu'l-Mu'in» ve daha sonra “Minhâcu't-Tâlibîn” gelir ve şerhi olan “Muğni'l-Muhtâc'tan istifade edilirdi.

Kur'ân ve tefsirinden ise “Tefsiru'l-Celâleyn” ile yörede en meşhur olan “Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil'den belli bölümler okunurdu. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Kur'ân ve tefsirine dair okutulan bu ders veya metinler, medresenin müretteb diye ifade edilen zorunlu dersleri arasında yer almayıp, daha çok ara dönemlerde medresede belli bir seviyeyi yakaladıktan sonra isteğe bağlı olarak fakihler tarafından okunurdu. Bu arada Kur'an ve Kur'ân ilimlerine dair herhangi bir ders okutulmadığını, ancak bireysel olarak bazı hocaların kendilerini yetiştirip kısmen bilgi sahibi olduklarını müşahede ettik.

2. Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler

Yukarda temas ettiğimiz gibi Doğudaki tüm medreselerde olduğu gibi Bingöl'deki medreseler de ciddi sıkıntılar içerisinde gayr-ı resmi bir şekilde varlığını devam ettirmiş, dolayısıyla onlarla ilgili yazılı kaynak, belge ve doküman gibi malzemeye ulaşmak pek mümkün görülmemektedir. Konuyla ilgili ilk ciddi çalışma, araştırmacı ve aynı zamanda Bingöl medreselerinde yetişip yine ve o medreselerde müderrislik yapan Şeyh Seyda Sabahattin el-Çânî'ye ait “Ulemâunâ mine'l-Müderrisîn fi'l-Karni'l-İ'srîn” adlı eserdir. Eserde bilgiler yazılı belgelerden ziyade daha çok şifâhî yöntemle dayalı olarak biraz da karmaşık bir şekilde takdim edilmiştir. Müellifin aynı gelenek içerisinde yer alması ve uzun yıllar titizlikle konuyla ilgili yazılı ve şifahi bilgi ve belgeyi toplamaya çalışması konunun aydınlığa kavuşmasına bir hayli katkı sunmuştur. Dolayısıyla çalışmamızda sözkonusu eser önemli bir dayanak noktamız olacaktır. Konuyu üç şekilde ele almak istiyoruz. Öncelikle ilgili süreçte yer alan medreseler ve kimler tarafından icrâ edildiklerini aktaracağız; ardından bu eğitim kurumlarında hizmet etmiş müderrislerden önemli gördüğümüz bazı müderrislerin isimlerini ve yaşadıkları dönemi belirteceğiz. Son olarak

da sözkonusu şahsiyetlerin bölge halkının dinî ve kültürel hayatındaki yeri hakkında bilgiler vereceğiz.

a. Medreseler

1-Çapakçur Medresesi

Bu medresede; Seyda Molla Muhammed ed-Dımillî (v. 1896), Molla Şihâbuddin İbn Seyda Molla Muhammed (v. 1915) ve Molla Ahmed el-Fahrânî ez-Zinânî müderrislik yapmıştır. ez-Zinânî, 1890-1915 yılları arasında tedrisatta bulunmuşlardır.

2-Çan Medresesi

Bu medresede; Molla Muhammed Kadî, Molla Muhammed Emin el-Kalenderevî, Molla Süleyman el-Bizârî ed-Dımillî, Çapakçur Müftüsü Şeyh İbrahim el-Çânî (v. 1925m.), Şeyh Mücahid el-Çani (v. 1945m.) Şeyh Muhyiddin el-Çani (v. 1945m.), Seyda Molla Muhammed es-Sıfkârî (1905-1953 arası), Molla Abdulkakim es-Sıfkârî ve Şeyh Nizameddin el-Çani (v. 1987m.) tedrisatta bulunmuşlardır.

3-Melekân Medresesi

Bu medresede; Seyda Molla Ahmed el-Melekânî, Molla Ömer el-Melekânî, Şeyh Mahmud el-Melekânî (v. 1915m), Seyda Molla Abdulhamid el-Karbaşânî (v. 1939m), Seyda Molla Abdulhamid es-Sağnîsî (v. 1955), Şeyh Vahdetin el-Melekânî ve Seyda Molla Zahir et-Tanderekî (v. 1966) tedrisatta bulunmuşlardır.

4-Halifan Medresesi

Bu medresede; Seyda Molla Ahmed, Molla Ali ve Molla Baba tedrisatta bulunmuştur.

5-Hacian Medresesi

Bu medresede; Hacianlı Seyda Molla Feyzullah (1850-1900 arası) ve Molla Abdulaziz ed-Dürnevî tedrisatta bulunmuştur.

6-Az Medresesi

Bu medresede; Şeyh Muhyiddin el-Çani (v. 1954), Seyda Molla Süleyman el-Azî (v. 1974) ve Seyyid Mehdi el-Çani tedrisatta bulunmuştur.

7-Geylan-Şernan Medresesi

Bu medresede; Molla Fehim es-Sıfkârî ve Molla Zeki el-Kaji el-Geylani tedrisatta bulunmuştur.

8-Sefkar Medresesi

Bu medresede; Molla Muhammed (büyük), Molla Muhammed (küçük), Molla Arif (büyük), Molla Arif (küçük), Molla Osman, Molla İsmail, Molla Gıyasettin ve Molla Hatib tedrisatta bulunmuştur.

9-Karkan Medresesi

Bu medresede, Seyda Molla Yusuf es-Sefkarî tedarisatta bulunmuştur.

10-Harbasor Medresesi

Bu medresede, Seyda Molla Ahmed tedarisatta bulunmuştur.

11-Deran Medresesi

Bu medresede; Çapakçurlu Seyda Molla Muhammed ed-Deranî ve Molla Muhammed Şefik tedarisatta bulunmuştur.

12-Melan Medresesi

Bu medresede, Şeyh Nizameddin el-Çani (v. 1987) tedarisatta bulunmuştur.

14-Sağnis Medresesi

Bu medresede; Sağnisli Seyda Molla Abdulhamid (v. 1955), Şeyh Nizamettin el-Paluvî (v. 1974), Molla Mustafa el-Canebkî ve Molla Sabahaddin el-Çani (1984-1990 arası) tedarisatta bulunmuştur.

15-Sancak Medresesi

Bu medresede, Şeyh Niyazi el-Kûrî tedarisatta bulunmuştur.

16-Karvelan Medresesi

Bu medresede, Seyda Molla Hasan el-Geylanî ve Molla Aziz el-Kortevî tedarisatta bulunmuştur.

17-Yeğ Medresesi

Bu medresede, Sarcanlı Seyda Molla Muhammed ve Seyda Molla Bahri tedarisatta bulunmuştur.

18-Hazarşah Medresesi

Bu medresede, Hazarşahlı Seyda Molla ihsan el-kasımî, Molla Abdullah ibn Seyda Molla Feyzullah tedarisatta bulunmuştur.

19-Solhan Gilbe Medresesi

Bu medresede, Gilbeli Molla Aziz tedarisatta bulunmuştur.

20-Kerbas Medresesi

Bu medresede, Halfanlı Molla Said tedarisatta bulunmuştur.

21-Makriyan Medresesi

Bu medresede, Molla Mustafa el-Mukrî, Molla Osman el-Mukrî (v. 2003), Molla Sabahaddin el-Çani ve Molla Burhan el-Mukrî tedarisatta bulunmuştur.

22-Simsor Medresesi

Bu medrese, Göynüklü Molla Şihabuddin ve Azlı Molla Adil Bor tedarisatta bulunmuştur.

23-Fahran Medresesi

Bu medresede, Fahranlı Molla Muhammed ve Körteveli Molla Mücahid tedrisatta bulunmuştur.

24-Sîrîn Medresesi

Bu medresede, Körteveli Molla Selim tedrisatta bulunmuştur.

25-Törek Medresesi

Bu medresede, Molla Muhammed Şerif tedrisatta bulunmuştur.

26-Madrag Medresesi

Bu medresede, Hazeranlı Molla Abdullah ve Gençli Molla Mehdi tedrisatta bulunmuştur.

27-Genç Medresesi

Bu medresede, Muradanlı Molla Muhammed tedrisatta bulunmuştur.

b. Bingöllü Müderrisler

- 1-Şeyh Ahmed el-Çani (v. 1301/1884)
- 2-Şeyh Eyyub el-Çani (v. 1342/1924)
- 3-Şeyh Hasan el-Çani (v. 1343/1925)
- 4-Şeyh Mustafa el-Çani (v. 1377/1958)
- 5-Şeyh İbrahim el-Çani (v. 1343/1925)
- 6-Şeyh Muhyiddin el-Çani (v. 1373/1954)
- 7-Şeyh Mücahid el-Çani (v. 1363/1944)
- 8-Şeyh Nizameddin el-Çani (v. 1406/1986)
- 9-Şeyh Necmeddin el-Çani (v. 1412/1992)
- 10-Şeyh Alâuddin el-Çani (v. 1392/1972)
- 11-Şeyh Cemaleddin el-Çani (1419/1999)
- 12-Şeyh Abdullah el-Melekânî (v. 1294/1876)
- 13-Şeyh Mahmud el-Melekânî (v. 1328/1915)
- 14-Şeyh Abdullah el-Melekânî (v. 1343/1925)
- 15-Şeyh Ahmed el-Kurdî el-Kûrî (v. 1340/1922)
- 16-Şeyh Selim el-Karbaşânî (v. 1305/1888)
- 17-Şehid ed-Dinbelî'nin halifesi Molla Selim (v. 1332/1914)
- 18-Şeyh Ahmed et-Taşkesenî (v. 1328/1909)
- 19-Seyda Molla Abdulhamid es-Sağnîsî (v. 1347/1955)
- 20-Seyda Molla Muhammed es-Sarcanî (v. 1373/1954)
- 21-Seyda Molla Muhammed (küçük) es-Sefkârî (v. 1401/1981)
- 22-Seyda Molla Süleyman el-Azî (v. 1394/1974)

c. Müderrislerin Sosyal, Dinî ve Kültürel Hayattaki Yerleri

İslam medeniyetinin en önemli eğitim-öğretim kurumlarından biri olan medreselerin tarihi süreç içerisinde İslam alemine sunmuş olduğu birçok katkının yanında en önemli semeresi alimler olmuştur. Yine medreseler bir eğitim-öğretim kurumu olmanın yanında toplumsal huzur ve sükunetin inşası ve idâmesi için önemli şifa merkezleri olmuşlardır. Medreseler, toplumun sosyal, siyasal ve hukukî alanlarında sorunlarına çözümler üretir, dünyevî ve uhrevî işlerde de insanlara rehberlik etmişlerdir.

Bingöl'de de medrese ve bu medreselerde yer alan müderrislerin toplumu dinî ve kültürel hayatının inşasında önemli derecede etkileri olmuştur. Yukarıda Bingöl'de emek vermiş müderrisleri zikrederken iki farklı unvan sahibi müderris grubu görülmektedir: Şeyh Seydalar ve Molla Seydalar. Bu iki müderris grubunun halkın toplumsal hayatının inşasında psikolojik, sosyal, siyasal ve kültürel ve dinî açıdan farklı etkileri olmuştur.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla Şeyh olan Seydaların biri öğretim diğeri de eğitim olmak üzere iki minvalde hizmetleri olmuştur. Ta'lim yani öğretim açısından hizmetleri, sahip oldukları dergahların yanıbaşında medrese tesisinde bulunarak tüm maliyetleri üstlenmek suretiyle eğitim kadrosunu teşkil ederek klasik usûlde Arapça merkezde olmak üzere diğer medrese ilimlerinin tahsil edilmesi şeklinde olmuştur. Bu şekilde bu medreselerde yetişen molla ve faqiler üzerinden toplumun dini açıdan ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.

Eğitim açısından hizmetleri de, temsil ettikleri tarikatın prensipleri ışığında insanları manen terbiye edip nefsin kötü arzu ve temayüllerinden arındırmaya çalışmaları şeklinde olmuştur. Bu eğitim faaliyeti esnasında iki taraf arasında Şeyhlik-Müritlek ilişkisi kurulmakta ve bu ilişki çerçevesinde mürit, şeyhin her türlü talimatını ve tarikat ritüellerini dini hayatın temel bir vecibesi gibi algılamaktadır. Modern eğitim-öğretim kurumlarında öğrenim gören son yirmi-otuz yıllık genç nesil istisna edilirse halkın büyük kısmının gelenek haline gelen böyle bir bağlılık içinde olduğu söylenebilir. İnanç eksenli bu bağlılık ve ilişki biçimi, süreç içerisinde bir takım nitelikler değiştirerek engellenemez psikolojik, sosyal ve siyasal nüfuz halini alabilmiş ve beraberinde bu anlamda birtakım neticeler doğurmuştur.

Bu ilişki çerçevesinde oluşan psikolojik bir sonuca şöyle bir örnek verilebilir: Bu ilişki içerisinde yer alan bir mürit, aile fertleriyle birlikte kendini bütünüyle şeyhinin tasarrufu altında hisseder. Bu duygu öyle bir boyuttadır ki, şeyhinin, onun bütün hallerinden haberdar olduğunu ve istediği takdirde ona hem fayda hem de zarar verebilecek güce sahip olduğuna inanmaktadır. Burada bu bağlamdaki psikolojik etkileri arttırmak mümkündür.

Sosyal anlamda da bu müderris grubunun toplum nezdindeki konumları en üst düzeydedir. Yörede bu konumlarından dolayı aşiretler ve aileler arasında meydana gelen anlaşmazlık ve husumetlerin çözümünde önemli merci kaynakları olmuşlardır. Bu bağlamda sosyal problemlerin çözümünde önemli rol üstlendiklerini belirtmek gerekir. Ancak bu çerçevede boşluğu hissedilen ve yokluğu bir çok sıkıntıya sebebiyet veren husus, topluma kazandırılması gereken hak ve adalet şuurudur. Üzülerek belirtmek gerekir ki, bu anlamda olumlu bir zeminin oluşturulmasından söz etmek pek mümkün görülmemektedir. Bu durum halkın din anlayışında da bazı çelişkiler meydana getirmektedir. Bir taraftan dindarlık şuruyla fanatizm derecesinde birtakım ritüellere bağlılık gösterilirken, diğer taraftan bazı çıkarlar dolayısıyla kul haklarına riayet edilmemektedir. Kız çocuklarının mirastan hak ettiği ölçüde pay almaması, rızalarına aykırı olarak evlendirilmeleri, eğitim-öğretim imkanından mahrum bırakılmaları gibi temel haklar hep görmezden gelinmiştir. Tabii bu tür uygulamalar beraberinde bazen kaçma ve husumetlere, bazen de intiharlara sebebiyet vererek büyük toplumsal yaralar oluşturmuştur. Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer husus ta, bu sözkonusu müderris statüsünde yer alan ailelerin üst sınıftan olmaları sebebiyle genellikle halk kesiminden kız alıp vermemekte, sadece kendi seviyelerindeki ailelerle evlilikler gerçekleştirmeleridir. Aynı zamanda yerel bey ve büyük ağa aileleriyle de bu tür akrabalıklar kurabilmektedirler.

Bu ilişki tarzının sonucunda oluşan potansiyelin siyasal alanda da değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda konumuz olan Şeyh Seydaların aileleri içerisindeki aktif siyaset, esas itibarıyla ikinci veya daha sonraki kuşaklarda başlamaktadır. Gerçek anlamda halkın ta'lim, tadrîs ve manevi terbiyesiyle uğraşan Şeyh Seydalar her zaman siyaset zemininin dışında kalmayı tercih etmişlerdir. Ancak bu faaliyeti sürdürmeyen sonraki kuşaklar, sahip oldukları geleneksel manevi otoriteden ve psikososyal potansiyelden istifade ederek siyasete girmişlerdir. Hatta onlar, bu potansiyellerinden dolayı siyasal partilerin de tercih sebebi olmuş ve önemli mevkilere getirilmişlerdir. İşte yukarıda bahsettiğimiz psikolojik, sosyal ve siyasal alanda tezahür eden tüm bu sonuçlar yörede hakim olan din ve dindarlık anlayışının birer tabii sonuçlarıdır.

Bir diğer müderris grubu olan Molla Seydaların da toplum üzerinde önemli etkileri olmuştur. Medrese geleneğinde kökenli bir din hocası, fetva ve tedrisatta otorite bir hale gelmişse artık kendisi için 'molla' ünvanı yeterli görülmez, bu ünvanının önüne 'Seyda' ünvanı getirilerek yüksek itibar ve saygınlığına vurgu yapılırdı. Yöredeki medrese eğitiminin üst düzeyinde yer alan bu hocaların gönüllü ve fedakar gayretleri sonucu medrese eğitimi varlığını uzun süre idame ettirebilmiştir. Bu şekilde halk nezdinde de itibarlı ve saygın şahsiyet kazanan hocaların bu verimli çalışmaları neticesinde yörede

pek çok din âlimi yetişmiş, yetişen bu âlimler de sözkonusu geleneği sürdürmeyi bir vecibe olarak telakki etmiştir. Seydalar, hizmetlerini eser telif etmekten ziyade din âlimi yetiştirmeyi öncelikli görev olarak benimsemişlerdir. Yöre halkı da bu hizmetleri takdirle karşılamış, hem onların hem de medresenin masraflarını üstlenmişlerdir.

Yörenin en büyük âlimleri konumunda bulunan Seydalar, fevalar konusunda da en güvenilir yegane merci olarak kabul edilmektedirler. Bu nedenle halk, nikâh, talâk, mirâs, namaz, zekat, yemin ve keffâretleri, dinî temizlik, haram ve helaller, hac, hayvan kesimleri, süt akrabalığı ve cinâyetler gibi dinin ağır meselelerini teşkil eden bu tür hususları bu hocalara sorarak dinî ve sosyal ihtiyaçlarını giderirlerdi. Öyle ki halk Seydalara duyduğu yüksek güvenden dolayı medrese eğitimi almamış müftülere pek müracaat etmezdi.

Bu Seydaların önemli bir başka misyonu da, Şeyh Seydalarla işbirliği içerisinde yörede vüku' bulmuş birtakım husumet, kavga ve cinayetlerin sebep olduğu sosyal problemlerin halline yardımcı olmalarıdır. Seydalar, manevi ağırlıklarına ek olarak yörede itibarlı şahsiyetlerin desteğini de alarak bu tür sorunları çözmeye önemli misyon ifa etmişlerdir. Ancak burada şunu da hatırlatmadan geçmem. Şayet icrâ edilen sözkonusu önemli dinî faaliyetler çerçevesinde yöre halkına hak ve adalet ilkeleri iyi derecede kazandırılabilseydi belki de sözü edilen bu tür sosyal tahribatların bir çoğunun önüne geçilmiş olurdu.

Değerlendirme ve Sonuç

Medreseler, uzun süre boyunca İslam âleminde önemli bir eğitim-öğretim müessesesi olarak var olagelmıştır. Selçuklular döneminde sistemli bir yapıya kavuşan medreseler, Osmanlı devletinin fiilen sona ermesinden sonra etkinliği azalmış, nihayetinde Tevhid-i Tedrîsât kanunuyla resmen kapatılmışlardır. Bu şekilde yasadışı konumda kalan medreseler ülkemizin batısında etkinliğini yitirirken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bir hayli zorlu bir süreçle karşı karşıya kalmışlardır. Artık bu dönemde medreseler devlet denetiminden uzak tamamen sivil bir tarz ve iradeyle çok büyük fedakârlıklarla hizmet vermeye devam etmiştir.

Bu süreçte Bingöl'deki medreseler de halkın ciddi fedakârlıkları sayesinde program ve içerik noktasında bir takım daralmalara maruz kalsa da geçen asrın sonlarına kadar bir şekilde varlığını idame ettirmiştir. Bu dönemde bu eğitim kurumlarından çok önemli ulemâ yetişmiş, halkın dinî hayattaki ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Bu bağlamda hocaların toplumun dinî ve kültürel hayatının inşâsı ve yapılanmasında olumlu ve olumsuz anlamda önemli derecede etkileri olmuştur. Ancak 21. asra girmekle bilgi ve teknoloji alanındaki

gelişmeler, eğitim, kültür, insan hak ve özgürlükleri alanında kaydedilen ilerlemelerle toplumdaki sözkonusu etkinin ciddi derecede azaldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ACAR**, Abdurrahman, “Selçuklu Medreseleri ve İslam Kültür ve Medeniyetine Kazandırdıkları” Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu, Isparta, Haziran 2007.
- AKGÜNDÜZ**, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal yay. İstanbul 1997.
- AKYÜZ**, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, PegemA Yay., Ankara 2004.
- BAĞCI**, H. Musa, “Medrese Eğitiminde Hadis Birikimi” -Diyarbakır Örneği-, Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi, S. 1, Nisan 2009.
- BİYE**, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- ÇAĞMAR**, M. Edip, “Siirt ve Civarındaki Medreselerde Eğitim”, Uluslar arası Siirt Sempozyumu, 19-21-Eylül, 2006.
- ELCANİ**, Sabahattin, “*Ulemâunâ mine'l-Müderrişin fi'l-Karni'l-İ'srîn*”, yy. ve ty.
- ÇİÇEK**, Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2009.
- ÇELEBİ**, Ahmet, *İslamda Eğitim Öğretim Tarihi*, Çev. Ali Yardım, İstanbul 1983.
- DAVUDİ**, Şemseddin Muhammed b. Ali, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- EROĞLU**, Muhammed Şerif, *Bütün Yönleriyle Arabkendî*, Kent yay, İstanbul 2004.
- FURAT**, Ayşe Zişan, “Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri” İstanbul Üniv. İlah. Fak. Dergisi, S. 8, İstanbul 2003.
- İBN CÜBEYR**, Muhammed b. Ahmed, *Rihle*, Dâru Sadr, Beyrut tsz.
- İHSANOĞLU**, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Devleti Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 2. Baskı, İstanbul 1999.
- İŞPİRLİ**, Mehmet, “Medrese”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: DİA Yay., 2003.
- JOHS**, Pedersen, “Mescid” *İslam Ansiklopedisi*, MEB. Yayınları, Ankara 1961.
- KARACA**, Mevlüt, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Hisar Yay. İstanbul 2010.
- KAYAOĞLU**, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Konya 1994.
- KURAN**, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969.
- ÖZKAN**, Şerife, *Medrese tabirinin ilk defa ortaya çıkışı, Selçuklular zamanında medreselerin kuruluş sebepleri ve medrese eğitimi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- PİLATUN**, Ubeydullah, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Faaliyet Gösteren Geleneksel Eğitim Kurumları (Medreseler) Üzerine Bir Araştırma Örneği – Batman-Diyarbakır-Siirt Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Elazığ 2011.
- SARIKAYA**, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayınları, İstanbul 1997.
- YEKTA**, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1997.
- YÜKSEL**, Ahmet Turan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Konya 2002.
- ZEHEBİ**, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, Daru'l-Arkam, Beyrut ty.